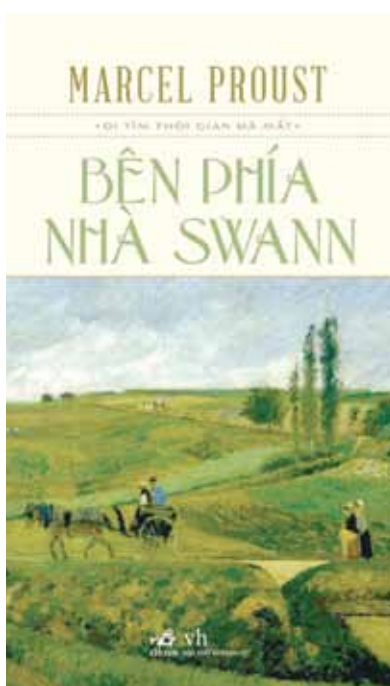

“SỰ NHỌC NHẪN” CỦA MỘT KIỆT TÁC VĂN CHƯƠNG

■ TRẦN HINH

Quả là phía sau sự ra đời của các kiệt tác văn học đều có không ít những điều rắc rối. Bộ tiểu thuyết *Đi tìm thời gian đã mất* của Marcel Proust, đặc biệt, tập 1 *Bên phía nhà Swann*, ở ngay trong thời điểm ra đời cách đây hơn 100 năm tại Pháp, cũng đã từng có những chuyện “rắc rối” như thế. Gần đây, bằng sự cố gắng của mình, một nhóm dịch giả tên tuổi ở Việt Nam với sự trợ giúp của Sứ quán Pháp, Công ty Văn hóa truyền thông Nhã Nam, Nhà xuất bản Văn học đã công bố bản dịch tiếng Việt tập đầu tiên bộ tiểu thuyết 7 tập *Đi tìm thời gian đã mất*. Không phải nói, đồng đảo công chúng bạn đọc đã thỏa mãn niềm mong đợi bấy lâu nay trước một kiệt tác như thế nào! Tuy nhiên, vẫn còn một vài tiếng nói tỏ ý không bằng lòng. Sự không bằng lòng của một vài độc giả với một kiệt tác như *Bên phía nhà Swann* của Marcel Proust cũng là điều dễ hiểu. Với một kiệt tác, ai lại chẳng muốn có được một sự hoàn hảo nhất? Để giúp bạn đọc hiểu được rõ hơn điều này, đồng thời cũng muốn khẳng định giá trị thực của tác phẩm gốc, và cả sự cố gắng lớn lao của nhóm dịch giả, chúng tôi muốn cung cấp thêm một số tư liệu dưới đây với hy vọng bản chất vấn đề sẽ được người đọc rộng rãi hiểu đúng đắn hơn. Chúng tôi sẽ chỉ dừng lại ở việc cung cấp một số thông tin ngắn gọn nhất xung quanh 3 vấn đề: Quá trình hình thành bộ tiểu thuyết *Đi tìm thời gian đã mất* của Marcel Proust, giới nghiên cứu và xuất bản Pháp đã nói về cuốn sách ra sao ở thời điểm nó ra đời, và những mong muốn cũng như đóng góp của các dịch giả.

Marcel Proust ấp ủ bộ tiểu thuyết *Đi tìm thời gian đã mất* từ khoảng năm 1909. Trong Lời giới thiệu tập 1 của bộ sách này, dịch giả Lê Hồng Sâm, đồng thời cũng là một chuyên gia lâu năm về văn học Pháp,

đại diện cho nhóm dịch giả đã viết những dòng sau: “Từ đầu mùa hạ năm 1909, Proust sống ẩn dật, giam mình trong phòng riêng của đóng kín, sàn nhà, các bức tường, và trần nhà rất cao đều được lót những lớp bản, không để lọt một tiếng động. Ông muốn từ nay chỉ sống cho tác phẩm lớn, duy nhất, của đời mình. Ban đêm đôi khi ông còn ra khỏi nhà, chỉ vì cần gặp một số người mà ông nói tới, trong quá trình tái tạo tòa dinh thự mênh mông của hoài niệm”. Phải đến tận năm 1927, tức là trong suốt gần 20 năm sau, bộ tiểu thuyết 7 tập *Đi tìm thời gian đã mất* mới chính thức được in ra đầy đủ. Khi còn sống Proust chỉ kịp cho công bố 4 tập đầu: *Bên phía nhà Swann* (1913), *Dưới bóng những thiếu nữ đương hoa* (1919), *Phía Guermantes I* (1920), *Phía Guermantes II, Sodome và Gomorbe* (1921). Proust qua đời năm 1922. Ba tập cuối cùng: *Cô gái bị cầm tù* xuất bản năm

1923, *Albertine*, 1925 và tập cuối cùng *Thời gian tìm được lại*, ra mắt năm 1927. Trong số 7 tập của bộ *Đi tìm thời gian đã mất*, tập 1, *Bên phía nhà Swann* được coi là khó đọc nhất, bởi lẽ trong ý đồ của M. Proust nó được coi như khúc dạo đầu cho bản tổng phổ chung *Đi tìm lại thời gian đã mất*. *Bên phía nhà Swann* đã phải gánh trọng trách rất lớn giống như “đứa con cả” trong gia đình: là khúc dạo đầu đi tìm giọng điệu chung, nó đồng thời cũng là những giải bày của tác giả về lí do ông viết cũng như những vấn đề cốt lõi nhất của bộ sách. Thậm chí Proust đã phải bỏ tiền túi riêng để in tập sách này. “Đứa con cả” trong gia đình *Đi tìm thời gian đã mất* quả nhiên đã chịu rất nhiều tai tiếng, vất vả, nhưng như dịch giả Đặng Thị Hạnh tâm sự, “xét trên giá trị văn chương, đặc biệt trên nhiều phát kiến cách tân tiểu thuyết”, không ít người vẫn coi đó là “tập giá trị nhất”. Để hiểu thêm số phận “long đong” của tập sách đầu tiên của cây đại thụ tiểu thuyết Pháp thế kỉ XX, chúng tôi muốn dẫn ra đây một số ý kiến của hai nhà nghiên cứu được coi là những chuyên gia “có hạng” về Marcel Proust: Jean – Yves Tadié và Antoine Compagnon.

Trong Marcel Proust, Giáo đường của thời gian (Marcel Proust, *La Cathédrale du temps*) của Jean-Yves Tadié (Gallimard 1999), ở phần Lời chứng và tư liệu (Témoignages et documents) có những đoạn mang tiêu đề Tác giả bị khước từ nhiều nhất ở Paris, tiếp theo là Từ sự đả kích tàn tệ đến thắng lợi, tác giả Tadié cho biết như sau: “Tất cả mọi người đều không thích Proust. Các nhà xuất bản là những người đầu tiên nêu lên những phản bác mà sau này thiên hạ sẽ luôn sử dụng đối với ông: dài dòng, không có tình tiết, miêu tả giới giao tế thượng lưu. Tóm lại, một gã chán ngắt. Phải rất lâu Proust mới đạt tới vinh quang.

Bên phía nhà Swann chỉ được bạn bè thân thiết đón nhận. Ngược lại Dưới bóng những thiếu nữ tuổi hoa đoạt giải Goncourt ngày 10 tháng 12 năm 1919". Ở một chỗ khác, Jean-Yves Tadié còn nói thêm rằng: "Mọi người trách Marcel Proust không cấu trúc tác phẩm, là người thuộc phái suy đồi, hoặc snob (theo mốt), xa đời sống, viết theo kiểu Bourget nhưng tồi. Về cuốn *Bên phía nhà Swann*, Rachilde viết trong tờ *Mercur de France*: "Tôi đã bắt đầu đọc cuốn sách rất nhiệt tình, rồi cuối cùng tôi phải kinh sợ bỏ rơi nó, như thể người ta khước từ uống một loại thuốc ngủ". Báo chí mắng nhiếc Proust dữ dội. Không chỉ thế, ngay khi *Dưới bóng những thiếu nữ tuổi hoa* (tập 2) ra đời, được trao giải Goncourt, cũng không ít các phản ứng xung quanh giải thưởng. Tờ báo *Populaire* viết: "Những cụ binh chúng tôi đã bầu chọn Dorgelès. Marcel Proust đoạt giải là nhờ sự biết ơn của sáu con người được ông ta đãi đằng". Tờ *Tranh luận* (*Journal des Débats*) thì chất chúa: "Một tài năng từ dưới mỏ, ít mối liên hệ với những khuynh hướng của thế hệ mới thường ngạo ca vẻ đẹp của chiến đấu, những phẩm chất của ánh sáng".

Bản in tiếng Pháp *Bên phía nhà Swann* (Gallimard, Poche, 1992) do Antoine Compagnon chú giải và giới thiệu cũng chỉ ra rất nhiều điều xung quanh việc phát hành cuốn sách. Trong Lời nói đầu, A, Compagnon cho biết cả hai Nhà xuất bản Fasquelle và Gallimard đều từ chối bản thảo, Gallimard căn cứ vào nhận xét của André Gide (sau này Gide rất ân hận), còn Fasquelle căn cứ vào bản báo cáo của Jacques Madeleine là người được giao cho đọc và nhận xét (J. Madeleine là biệt danh của Jacques Normand mà có lẽ Proust đã gặp gỡ ngoài đời và đã châm chích, chế giễu trong *Les Plaisirs et les jours*). Sau đây là trích đoạn từ báo cáo: "Đọc hết bảy trăm mười hai trang bản thảo (...) – sau những khổ não khôn cùng vì bị chìm trong những triển khai khôn dò và những sốt ruột tức tởm vì không bao giờ trôi lên nổi – ta chẳng có được một khái niệm gì về vấn đề. Tất cả những cái đó để làm gì? Tất cả những cái đó có nghĩa gì? Tất cả những cái đó định dẫn đến đâu? – Không thể biết được gì hết! Không thể nói được gì hết.

Bức thư kèm theo bản thảo có giải thích đôi điều (thư Proust gửi cho NXB Fasquelle kèm theo bản thảo đánh máy - TH). Nhưng người đọc cuốn sách chắc sẽ không có thư này trước mắt. Thư thú nhận rằng trong bảy trăm trang ấy không có chuyện gì xảy ra, hành động không được bắt đầu, hoặc chỉ bắt đầu ở sáu mươi trang cuối, và theo cách mà ai không được báo trước sẽ không nhận thấy. Vì nhân vật tương lai chỉ vừa xuất hiện ở đó và dưới một vẻ ngoài trái ngược với những gì mà sau này anh ta sẽ bộc lộ. Và

Marcel Proust

làm sao mọi người biết được điều đó từ anh ta... sẽ chẳng ai đoán nổi!

Thư tuyên bố rằng toàn bộ phần đầu này chỉ là một "sự chuẩn bị", một "tự khúc thi ca". Một tập sách dài hơn cuốn tiểu thuyết dài nhất của Zola, mà chỉ là chuẩn bị thì thật quá đáng. Và điều tai hại hơn là sự chuẩn bị này chẳng chuẩn bị gì hết, hơn nữa, cũng chẳng giúp tiên đoán những gì mà chỉ riêng bức thư cho biết. Ngay cả khi được thư mách bảo, ta vẫn tự hỏi không ngừng: nhưng tất cả những cái đó để làm gì nhỉ? Nhưng có liên quan gì nhỉ? Gì vậy? Cuối cùng là gì vậy? Đây quả là một trường hợp bệnh hoạn, rất rõ nét".

Ý thức được khó khăn mà ngay trong giới xuất bản và nghiên cứu Pháp đã lường trước về phản ứng của độc giả khi tập đầu tiên của *Đi tìm thời gian đã mất* ra mắt vào năm 1913, nhóm dịch giả tiếng Việt đã rất cẩn trọng. Vốn đã là những người lao động

cần cù trong giảng dạy và nghiên cứu, ngay từ đầu những năm 80 của thế kỉ trước, tôi biết tất cả họ (Lê Hồng Sâm, Đặng Thị Hạnh, Duong Tường, Đặng Anh Đào) đều đã được tiếp xúc với sách báo Pháp tại Trung tâm L'Éspace, Hà Nội. Họ đã đọc và yêu mến Proust, cùng với nhiều nhà văn khác. Lúc này xung quanh kiệt tác *Đi tìm thời gian đã mất* đã xuất bản rất nhiều công trình nghiên cứu của các chuyên gia Pháp và nước ngoài. Vì yêu thích Proust, bản thân họ đều đã cẩn trọng đọc và suy nghĩ. Tôi cũng biết ba trong số các dịch giả đã từng có nhiều tháng đọc sách ở Trường Đại học Sư phạm phố Ulm, hoặc thư viện Mitterrand, không quên việc đi lại nhiều lần ở các viện Bảo tàng, Nhà kỉ niệm của các nhà văn lớn. Cùng với cả một đời làm việc trên "câu chữ", họ hẳn có đủ "kiến văn" và "khả năng tiếng Việt" để chuyển ngữ một tác phẩm văn học nước ngoài, dù "khó" như *Bên phía nhà Swann* của Marcel Proust. Hơn nữa, nếu không có được "muời năm ở nước ngoài để đủ khả năng dịch" tác phẩm của một tác giả nào đó (như ai đó đã nói), nếu vậy thì làm sao các tác phẩm lớn trên thế giới có thể được phổ cập ở nhiều nước cũng như ở Việt Nam từ bấy lâu nay (?).

Tuy đã rất cố gắng, nhưng như một dịch giả trong nhóm vẫn đã nói: "Tiếc rằng chúng ta không dịch được hay hơn". Để lại một đôi chỗ sai sót là điều đáng trách, nhưng quan trọng hơn, họ cảm thấy ít có bản dịch đầu tiên nào lại có thể chuyển tải được hết "hồn" của tác phẩm và "giọng" của Marcel Proust. Một nhà văn lớn của Pháp, đồng thời cũng là một dịch giả "có hạng" (Yourcena) thì cho rằng: "Sự thực là vẫn có những cái mà bản dịch không thể hiện hết được, trong khi nghệ thuật dịch phải là không để mất một cái gì. Như vậy không bao giờ chúng ta vừa lòng được".

Việc này giải thích tại sao các tác phẩm lớn như của Proust được dịch nhiều lần ở các nước trên thế giới. Vậy nên cánh cửa vẫn mở rộng đối với tất cả ai yêu thích và có lòng muốn dịch lại một tác giả mà toàn bộ 7 tập sách của ông được gọi là "Tiểu thuyết - Mẹ của văn học Pháp thế kỉ XX". Đó là công việc rất đáng nên làm.